

**ПРОФЕСОР ЮРІЙ СОКОЛОВ — ПРАВЕДНИК
НАРОДІВ СВІТУ ТА ВЧЕНИЙ ЗІ СВІТОВИМ ІМ'ЯМ**

(До 115-річчя з дня народження Ю. Д. Соколова)

В статті віддзеркалено життєвий шлях видатного вченого ХХ ст. — математика та механіка Юрія Дмитровича Соколова. Він — учень Б. Я. Букреева, Д. О. Граве, М. П. Кравчука. За порятунок євреїв у роки Великої Вітчизняної війни Інститут героїзму і катастроф євреїв присвоїв йому звання «Праведника народів світу».

Ключові слова: математик, вчений, педагог, праведник, Ю. Д. Соколов.

В статті зображено життєвий шлях видатного вченого ХХ ст. — математика та механіка Юрія Дмитровича Соколова. Він — учень Б. Я. Букреева, Д. А. Граве, М. Ф. Кравчука. За спасення євреїв в роки Великої Вітчизняної війни Інститут героїзму і катастроф євреїв присвоїв йому звання «Праведника народів світу».

Ключевые слова: математик, учёный, педагог, праведник, Ю. Д. Соколов.

The article is devoted to life of Iuriy Dmitrovich Sokolov, famous mathematician and mechanic of the twentieth century. His teachers were B. Y. Bukreev, D. A. Grave, M. P. Kravchuk. Institute of heroism and catastrophes of jews appropriated him the rank of righteous «Man of the world people» for the rescue of jews in the years of Great Patriotic War.

Keywords: mathematician, scientist, pedagog, Man of the world people, Iu. D. Sokolov.

«Герой — це людина, котра
у вирішальний момент робить все,
що потрібно суспільству (Ю. Фучик)».

Яскравим представником української творчої інтелігенції ХХ ст. є Юрій Дмитрович Соколов — видатний учений світового рівня, професор, член-кореспондент НАН України. Йому належить безліч фундаментальних досліджень з небесної механіки, теорії функціональних рівнянь, динаміки систем і гідромеханіки. Нові напрями і методи, які він розробив, отримали широке застосування у вирішенні практичних завдань. Він був чудовим педагогом та методистом. В історії вчений залишив помітний слід не тільки своїми професійними досягненнями, а ще й високими моральними якостями.

Ю. Д. Соколов.

Його життєвий шлях мало досліджений. Нині відомі лише окремі факти. Культурна спадщина математика гідна нашого детального дослідження та представлення широкому загалу. Тож детально проаналізувати його постать в історії, визначити його роль у науці та суспільному житті — і є наша мета. Його вчинки й сьогодні можуть слугувати прикладом мужності, незламності та принциповості. Адже серед почесних звань і нагород Юрія Дмитровича одним із головних стало міжнародне звання «праведника світу», яке він отримав за мужні вчинки під час Другої Світової війни. Особливо почесно згадати про цю людину, коли вже в незалежній Україні постє питання про збереження пам'яті про людей, які рятували євреїв під час окупації Києва. Вони були справжніми героями.

Ю. Д. Соколов народився 14 (26) травня 1986 р. в станиці Лабінській у сім'ї кубанського козака. Батько його служив у козацькому полку, мати була вчителькою жіночої гімназії. Після смерті батька Дмитра Захаровича Соколова в 1903 р. та другого шлюбу матері — Аполлінарії Василівни — значну роль у вихованні юнака відіграв його вітчим Микола Іванович Ставракі, високоосвічена людина. За його підтримки після закінчення Лабінської чоловічої гімназії Юрій Дмитрович вступив на математичне відділення фізико-математичного факультету Київського університету, де здобув чудову освіту. Близькі лекції О. П. Котельникова, Д. О. Граве, Б. Я. Букреєва, Г. В. Пфейфера, В. О. Котельникова, Г. К. Суслова і П. В. Воронця прищепили Юрієві Соколову любов до математики й механіки та значною мірою визначили його майбутній світогляд. Одночасно з навчанням в університеті Ю. Д. Соколов працював у Київській астрономічній обсерваторії.

На цей період життя Юрія Дмитровича припадають складні роки зміни політичного устрою в державі: Жовтнева революція, Громадянська війна, наслідком яких стали голод, розруха, безлад. Через це студент Юрій Соколов був змушений на деякий час перервати навчання. Він повертається додому та тимчасово влаштується на роботу. В цей період юнака охоплюють склад-

ні душевні хвилювання: він намагається дати оцінку політичній ситуації в країні. Схвально сприймаючи зміни, які несе революція, він не може змиритися з її негативними наслідками. В зв'язку з цим вирішує не втрачати час — активно займається самоосвітою та самовихованням, щоб не зрадити самому собі — своїм цілям та духовним ідеалам. Ці складні внутрішні переживання він втілює у віршованих рядках та навіть пише поеми, де в алегоричній формі оцінює тогочасні події.

Відновивши навчання в Києві, він з іще більшим запалом отримує знання. Величезний вплив на подальшу долю талановитого математика та вибір напрямку його наукових досліджень мав академік Д. О. Граве, основоположник і керівник київської математичної школи того часу. Семінари з чистої і прикладної математики та механіки, які проводив Д. О. Граве, відіграли велику роль у розкритті математичних здібностей Юрія Соколова. На цих семінарах молоді вчені Н. І. Ахієзер, В. Є. Дяченко, М. П. Кравчук, М. Г. Чеботарьов, І. Я. Штаерман виступали з доповідями і обмінювалися критичними зауваженнями. Це все надихає молодого вченого розпочати дослідження з небесної механіки, зокрема складної проблеми тіл, однієї з найважливіших і найпопулярніших у точному природознавстві в ті часи. Першу доповідь Ю. Д. Соколова, тоді ще студента останнього курсу університету, на семінарі було присвячено обговоренню результатів його обчислень елементів орбіт і ефемерид деяких комет [15, с. 6].

Завдяки яскравим математичним здібностям Ю. Д. Соколова, Д. О. Граве залучив його до наукової роботи в Українській академії наук (УАН), куди 1 травня 1921 р. молодого дослідника призначили на постійну посаду наукового співробітника Комісії з прикладної математики. Тут Ю. Д. Соколов вивчає обширну класичну наукову спадщину, яка стосувалася проблеми п тіл. Ця тема зайняла центральне місце в його подальшій науковій творчості. Вже 1921 р. було опубліковано першу наукову статтю Ю. Д. Соколова «К движению материальной точки, которая притягивается к неподвижному центру и находится под действием пертурбационной силы». Далі були численні публікації вченого в цій галузі.

Юрій Дмитрович увібрав найхарактерніші риси наукової школи Д. О. Граве: енциклопедизм, фундаментальну строгість математичного дослідження, високий рівень логічного мислення, прагнення до тіснішого зв'язку науки й інженерної практики та до узагальнення наукових теорій.

Це був період накопичення досвіду та систематичного листування Ю. Д. Соколова з найвидатнішими фахівцями з проблем п тіл — Ж. Шазі, П. Пенлеве, К. Сундманом, Т. Леві-Чівіта та ін.

В ті роки Юрій Дмитрович розпочинає педагогічну діяльність. Республіканський семінар, який він організував 1928 р., мав важливе значення

у формуванні молодих наукових кадрів Києва. Основні напрямки його роботи були пов'язані з аналітичною і якісною теорією диференціальних рівнянь та їхнього застосування до проблеми п тіл, теорією диференціальних рівнянь з окремими похідними, наближеними методами вирішення функціональних рівнянь, теорією теплопровідності, теорією фільтрації ґрунтових вод, динамікою шахтних підймальних канатів і з багатьма іншими розділами прикладної математики й механіки. В результаті цього семінару було підготовлено і успішно захищено багато дисертацій, опубліковано численні наукові статті та монографії, виховано багато молодих учених і викладачів у різних галузях математики й механіки.

В 1929 р. Ю. Д. Соколов разом з О. Д. Граве, Б. Я. Букреевим, М. М. Криловим, В. Левицьким, Г. В. Пфейфером, М. П. Кравчуком та іншими відомими вченими-математиками відродив роботу Київського математичного товариства. Воно мало за мету об'єднати широкі кола київських математиків. Юрій Дмитрович працював у складі Ревізійної комісії та освітньої секції цього наукового осередку. Тут він організовував семінари та курси для підвищення кваліфікації викладачів, брав активну участь у рецензуванні праць, надісланих до товариства, та видавнні науково-популярної літератури [6, с. 8, 16–18].

15 квітня 1929 р. на засіданні Комісії з присудження вчених ступенів Ю. Д. Соколов захистив докторську дисертацію на тему «Умови загального зіткнення трьох тіл, які взаємно притягуються за законом Ньютона» [10]. Вона містила безліч нових результатів великого значення і низку широких узагальнень деяких відомих теорем, принесла авторові світову популярність та поставила його в один ряд з найбільшими фахівцями з небесної механіки того часу: Т. Леві-Чівіта, Ф. Мультоном, Т. Д. Бірхгофом, К. Ф. Сундманом, Ж. Шазі, А. Уїтгіером, К. Л. Зігелем.

Головною рисою в діяльності Ю. Д. Соколова було те, що в пошуках істини він ніколи не схилився перед найвидатнішими авторитетами. Внаслідок цього критикував праці видатних фахівців з небесної механіки, вносив у них істотні поправки, чим завоював величезний авторитет та визнання в наукових колах.

У 1929–1930 рр. Ю. Д. Соколов був членом бюро Ради Астрономічної обсерваторії Київського університету [13].

У грудні 1933 р. Ю. Д. Соколов був одним із засновників Інституту математики АН УРСР, першим директором якого став академік Д. О. Граве. Комісія з прикладної математики УАН, де працював Юрій Дмитрович, увійшла до складу Інституту математики. Серед інших напрямів діяльності інститут зосередився на прикладній математиці й механіці. Тоді в Інституті математики разом працювало чимало видатних учених, серед яких — ака-

деміки М. П. Кравчук, Г. В. Пфейфер, М. О. Лаврентьєв, члени-кореспонденти Н. І. Ахієзер, В. Є. Дяченко, М. Г. Крейн, М. Х. Орлов, Є. Я. Ремез, І. Я. Штаєрман.

Завдяки Юрію Дмитровичу в 30-ті рр. XX ст. інститут став одним з провідних центрів небесної механіки.

На формування наукового світогляду Ю. Д. Соколова дуже вплинули робота та спілкування з академіком Михайлом Пилиповичем Кравчуком. Завдяки невтомній діяльності останнього з пропаганди математичних знань та дбайливому ставленню до талановитої молоді, Ю. Д. Соколов став учасником I Всеросійського з'їзду математиків у Москві, де представив працю «О влиянии магнитного поля солнца на движение планет», та II Всесоюзного математичного з'їзду в Ленінграді (1934 р.) [8, с. 195–199].

М. П. Кравчук знайомить Юрія Дмитровича зі своїми талановитими учнями, серед яких — майбутні конструктори авіаційної та ракетної техніки А. М. Люлька та С. П. Корольов, майбутні видатні математики О. С. Смогоржевський та В. А. Зморочич [1, с. 22].

У 30-ті рр. XX ст. Юрій Дмитрович — учасник наукових семінарів та конференцій, де йому випала нагода ознайомлюватися з останніми досягненнями в математиці та визначати напрями подальших досліджень разом з найкращими математиками того часу, серед яких — Т. Леві-Чівіта (Італія), М. Бик, Д. Граве, Г. Пфейфер, М. Орлов, В. Дяченко, К. Бреус, Є. Ремез, А. Наумов, Й. Погребиський, О. Смогоржевський (на семінарі в Києві 1935 р.) та ін.

Величезний вплив на формування наукового світогляду Ю. Д. Соколова мав Б. Я. Букреєв — один з засновників київської математичної школи. Він став для талановитого науковця справжнім наставником та взірцем педагогічної майстерності й відданості науці. А також високо оцінив Юрія Дмитровича як одного з найкращих науковців у 30-х рр. XX ст. разом з Н. І. Ахієзером. Це додало Ю. Д. Соколову впевненості та підштовхнуло до вирішення нових завдань у науці.

Завдяки спільним зусиллям математичної еліти та молодих талановитих науковців, становленню певних традицій, Київська математична школа в середині 30-х рр. набула найбільшого розвитку та авторитету не тільки на території СРСР, а й в усьому світі. На цей період припадає науковий підйом у діяльності Ю. Д. Соколова.

В Інституті математики він разом з В. Є. Дяченком багато працював у царині небесної механіки. Зокрема, Юрій Дмитрович досліджував задачу п тіл, встановив умови співудару трьох тіл, що рухаються під впливом Ньютонових сил, а також умови подвійного співудару, а В. Є. Дяченко вивчав рух матеріальної точки під впливом центральної ньютонівської сили [12].

Проводячи велику громадську і науково-організаційну роботу, Ю. Д. Соколов неодноразово обирався до складу Бюро Відділення фізико-математичних наук АН УРСР.

У ці роки Юрій Дмитрович велику увагу приділяв педагогічній діяльності. З 1922 по 1930 рр. він викладав математику в Київському архітектурному інституті. З 1929 по 1934 рр. завідував кафедрою математики і механіки Київського вечірнього робітничого математичного інституту, з 1930 по 1938 рр. — кафедрою математики Київського інституту шкіряної промисловості, з 1930 р. до кінця життя — кафедрою математики Київського інженерно-будівельного інституту, з 1937 до 1941 рр. — кафедрою математики Київського індустріального інституту (КІІ), з 1943 по 1949 рр. — кафедрою теоретичної механіки Київського державного університету [9, с. 18].

Ці вищі навчальні заклади 1939 р. представили його для обрання членом-кореспондентом Академії наук УРСР (АНУ). Звіт про наукову діяльність та характеристику для цього подання підготував академік Д. О. Граве: «Соколов розвинув блискучу діяльність. Його роботи виявляють головний характер великого математика, що полягає в критичному відношенні до робіт своїх попередників. — Підкреслював Олександр Дмитрович у цих документах. — Він постійно знаходив помилки у видатних авторів. <...> Соколов вже в наш час має світове ім'я».

Після смерті Д. О. Граве, у 1939 р., Інститут математики очолив М. О. Лаврентьєв, який розпочав його реорганізацію: замість 3 наукових підрозділів було створено 6 наукових відділів. Серед інших — і відділ механіки, який доручили очолити Ю. Д. Соколову.

На піку наукової й професійної кар'єри Юрій Дмитрович у 1937 р. очолив кафедру вищої математики Київського політехнічного інституту (КПІ), на той час він називався Київський індустріальний інститут. Його призначили після звільнення з цієї посади М. П. Кравчука. В житті київської політехніки це була доленосна подія... Вона припала на складні роки сталінських репресій і мала велике значення для подальшого розвитку вузу. В усіх життєвих ситуаціях Юрій Дмитрович дотримувався принципів людяності, не йшов на компроміс з власною совістю. Він, один з небагатьох, до останнього захищав у різних інстанціях репресованого НКВС академіка Михайла Пилиповича Кравчука, свого попередника в КПІ. Завдяки принциповості й виваженості Ю. Д. Соколова вдалося зберегти рівень математичної освіти КПІ та примножити традиції кафедри, які започаткували його талановиті попередники — В. П. Єрмаков, Б. Я. Букреев та М. П. Кравчук. За ініціативою О. С. Смогоржевського в КПІ [3] було написано листа-заяву, де говорилося про величезну значущість М. П. Кравчука в науці та педагогіці й категорично заперечувалися висунуті проти нього звинувачення, листа підписали та-

кож Р. Й. Демаховська, В. А. Зморевич та Я. С. Гольдбаум [3]. Підписав заяву й проф. Ю. Д. Соколов, посилаючись на те, що в КП він — нова людина й не був свідком минулих подій на кафедрі [17, с. 88]. Це був дуже сміливий вчинок для тих часів, який міг коштувати кар'єри та життя цих людей. Ю. Д. Соколов збагатив і зміцнив професорсько-викладацький колектив КПІ, до складу якого в 1939 р. входило 2 академіки, 7 членів-кореспондентів АН УРСР та 30 професорів, увійшов до складу керівного органу інституту — Ради інституту. Талановитий учений вдало впроваджував академічну науку в КПІ. Вдосконалення методологічного рівня, сприяння тому, щоб працівники кафедри готували кандидатські та докторські дисертації, відкриття перших наукових математичних семінарів та започаткування нових курсів, які забезпечили в майбутньому стрімкий розвиток промисловості, — те, що вдалося зробити на кафедрі лише за чотири роки його роботи в КПІ.

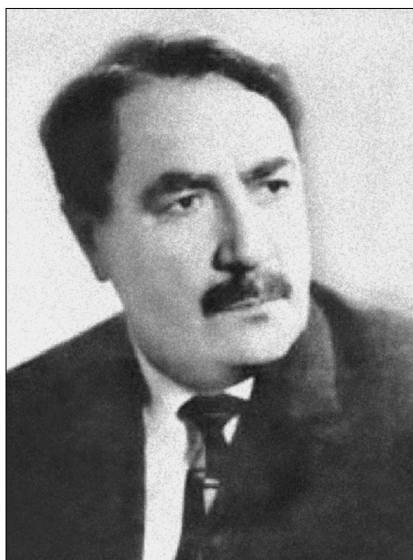
Але головним здобутком Ю. Д. Соколова стало те, що він зберіг колектив кафедри та опікувався учнями М. П. Кравчука в цьому навчальному закладі — сприяв їхньому науковому зростанню та вибору пріоритетів у науці й педагогіці, підготовці їхніх наукових праць. Ю. Д. Соколов підготував собі гідну зміну в КП — його співробітники та найкращі учні Михайла Пилиповича О. С. Смогоржевський та В. А. Зморевич очолили математичні кафедри в політехнічному інституті у складні часи повоєнної розбудови.

Саме в цей період (1939 р.) Ю. Д. Соколова одногослосно обрано членом-кореспондентом АН УРСР.

Плідний та насичений подіями період наукового піднесення вченого перервала Друга Світова війна (1941–1945 рр.). Вона стала для Юрія Дмитровича складним іспитом та ще більше розкрила його найкращі людські якості. Головним для Юрія Дмитровича, змушеного залишитись на окупованій території та прийняти пропозицію тогочасної влади очолити Київську астрономічну обсерваторію, став порятунок людей, які опинилися на окупованій території та яким загрожувало знищення.

До штагу обсерваторії Ю. Д. Соколов зараховував людей, яким загрожувало вислання на роботу до Німеччини. В той час до нього звернувся по допомогу колега за університетом — єврей Семен Ізраїлевич Зуховицький, який переховувався від окупаційної влади, щоб не потрапити до Бабиного Яру.

Варто розповісти цю історію детальніше. За порадою батькового друга, відомого математика Наума Ахієзера, С. І. Зуховицький поїхав навчатися до Києва, де 1929 р. екстерном, за півтора року, закінчив математичне відділення Київського інституту народної освіти (так тоді називався Київський університет), захистив кандидатську дисертацію. Почав працювати одночасно в Київському інституті шкіряної промисловості (КІШП), держуніверситеті й Інституті математики АН УРСР.

С. І. Зуховицький

Треба зазначити, що в КІШП (нині Київський національний університет технологій і дизайну) в передвоєнні роки він став другим завідувачем кафедри вищої математики. Одним з засновників та першим керівником кафедри був Ю. Д. Соколов, він і запросив С. І. Зуховицького до цього вузу. Вже тоді проявилися блискучі педагогічні здібності Семена Зуховицького: 1938 р. він уперше в КДУ поставив курс теорії функцій дійсної змінної, українською мовою було перекладено найкращі посібники з цієї проблематики. Але творчу працю перервала війна. І вже на третій її день Семен Зуховицький добровольцем пішов на фронт, хоч як завкафедрою мав звільнення від мобілізації.

Далі були бойові будні, оточення на Полтавщині, полон... Полонених, які здавалися євреями, фашисти розстрілювали на місці. Після двох тижнів у таборі військовополонених під Києвом Зуховицькому пощастило втекти. І він прийшов до давніх друзів — професора Юрія Соколова та його дружини Марії Олександрівни. Вони заховали його на території Київської астрономічної обсерваторії, директором якої був Юрій Дмитрович [16]. Ризикуючи життям, переховували втікача під чужим іменем протягом двох років, прийнявши його на роботу до обсерваторії спочатку дворником, а потім — сторожем обсерваторії (за підробленими документами).

«Подружжя Соколових надало притулок у своєму домі в Києві С. Зуховицькому, котрий періодично рятувався різними способами, а з жовтня 1941 р. до листопада 1943 р. перебував під їхнім захистом у м. Києві». — Такі свідчення збегігає відділ пам'яті загиблих мучеників і героїв у Єрусалимі.

Семен Ізраїлевич згадував, що всі ці роки він почувався смертником. Ось як він описував ті події в листі до подружжя Горбачуків багато років потому: «Дорогі друзі! На Ваше прохання поділитися своїми спогадами про Юрія Дмитровича Соколова я роблю це з великим хвилюванням. Хоча й минуло вже півстоліття його благородному й надзвичайно небезпечному подвигу ві мого порятунку від неминучої загибелі, ще й досі лишається загадкою, звідки ця Людина і його тендітна супутниця життя черпали таку силу духу, сміливість, що межувала з відчаєм приречених, щоб поставити на кар-

ту свої життя, причому не на одну єдину мить, а впродовж двох дуже довгих років, коли кожного дня чекаєш настання ночі, а кожної ночі — початку дня. Війна застала мене в Києві, де я працював на трьох роботах: завідувачем кафедри математики Технологічного інституту легкої промисловості, старшим науковим співробітником Інституту математики АН УРСР та доцентом Київського університету. Ці посади давали право на звільнення від військової служби. Але я добровільно пішов на фронт від Інституту математики разом з Й. Б. Погребиським та Б. І. Коренблюмом. Нас взяли, бо ми добре володіли німецькою мовою, і відправили на Південно-західний фронт. Неподалік від Тернополя ми опинились у ворожому оточенні, з якого я не міг вибратись, попав у полон і був заточений в Дарницький табір для військовополонених. Після подій в Бабиному яру цей табір було переведено до Києва. Мені пощастило втекти звідти. Переодягнений в селянина, я пішов спочатку на Куренівку до свого старого друга. Той дозволив мені переночувати, але на світанку дав трохи сухарів і пляшечку морфію, навчивши, як користуватися ним у випадку, якщо я вирішу заповідати собі смерть. І я пішов. Пішов на вулицю Рейтерську, де у спільній квартирі з дочкою академіка Д. О. Граве Оленою Дмитрівною Калустян мешкали Соколови. Я прийшов на смерканні. Мене впустили, дали помитись, нагодували і залишили у себе. Юрій Дмитрович погодився на запрошення Міської управи очолити те, що лишилось від Астрономічної обсерваторії, і влаштував мене туди спочатку двірником, а потім сторожем. Після війни він часто зображав в гумористичній формі, як “Семен Іванович” (тобто я) наймався на службу двірником, говорив українською, удаючи з себе напівграмотного робітника. З перших днів війни Ю. Д. був переконаний в поразці нацистів. А після Сталінграда він навіть за брехливою німецькою інформацією майже точно вимальовував лінію фронту. По звільненні Києва мої друзі відрекомендували мене деяким генералам хімічної служби 5-ої Армії. Їм я повідав свою історію, і вони дозволили мені продовжити військову службу. Але вже повернулись Університет і Академія. І оскільки не було кому викладати, я вирішив більше не гратись з долею. Слід назвати ще декількох осіб, котрі взяли участь у цій жахливій сутичці з гестапо. Це перш за все мого друга і колегу по роботі Михайла Тарасовича Глушка (викладача фізики), зав. лабораторією фізики Володимира Нікандровича Добровольського, не кажучи вже про сім'ю Калустянів (сусідів Ю. Д. Соколова). Всі ці благородні люди не могли миритися з жорстоким вироком долі щодо мене й пішли на страшенний ризик, який був не тільки небезпечним, але й здавався безнадійним.

Ось деякі подробиці тодішнього нашого життя. Епізод перший. Бувший сторож обсерваторії настрочив Юрію Дмитровичу донос, в якому вважав мене прихованим євреєм. Довідавшись, що син цього сторожа перебуває в ла-

вах Червоної Армії, Ю. Д. Соколов зібрав всіх співробітників і зачитав їм цей донос. Присоромленому сторожеві та й іншим вже ніколи не спало на думку чіпати “типового слов’янина Семена Івановича”. Епізод другий. І я, і Ю. Д. хвилювались за Марію Олександрівну. Що буде, якщо раптом нагряне гестапо, чи витримають її нерви? І ось цей момент настав. Гестапо з’явилося за доносом, що Соколови переховують євреїв. А в мене було цуценя, таке ж бездомне, як і я. Воно дуже прив’язалося до мене. Ненавидячи людей в німецькій формі, воно з диким гавканням кинулося на німців. Марія Олександрівна без істерії й переляку підбігла до собаки й відкинула його ногою, кричачи “Заберіть його!”. Це був сигнал для мене, щоб я моментально забрався в одне із своїх сховищ, що й було зроблено. На моє щастя в цей час з полону повернувся двірник обсерваторії Гнат Самійлович Полончук страшенно схожий на єврея Він був схоплений, але оскільки документи Г. С. були в повному порядку, німці відпустили його, залишившись при думці, що саме цей сторож є причиною доносу. Після цього Ю. Д. підніс мене до рангу “нічного сторожа”, щоб я якнайменше попадався на очі серед білого дня. Я думаю, що про Ю. Д. Соколова як про видатного вченого і блискучого педагога напишуть інші. Моя ж задача — розповісти про героїчний подвиг Соколових. Нехай священною буде пам’ять про них! С. І. Зуховицький».

У неймовірно складних умовах очолюваний Юрієм Дмитровичем заклад працював і виконував наукові дослідження. У такі тяжкі часи Ю. Д. Соколов зробив чимало добрих справ. Деякий час переховував у собачій будці на території обсерваторії відомого київського математика та шахіста Й. Б. Погребиського. Юрій Дмитрович налагодив зв’язок з партизанським загonom, у стінах обсерваторії він довго зберігав його радіостанцію для прослуховування звітів «Совинформбюро».

Завдяки йому від вивезення в Німеччину було врятовано унікальні астрономічні інструменти й велику астрономічну бібліотеку, датовану 1834 р., з прижиттєвими виданнями М. Коперника та Г. Галілея. За ніч колектив обсерваторії, за наказом Ю. Д. Соколова, заховав цінні книги та прилади в підвали павільйонів, а в ящики, які німці привезли для пакування, завантажили каміння, брухт та ганчір’я. Лише те, що місто визволили радянські війська, врятувало цих відважних людей та їхнього мужнього керівника від неминучого покарання.

Визволення Києва прийшло 6 листопада 1943 р., після чого поновила роботу кафедра теоретичної механіки КДУ ім. Тараса Шевченка під керівництвом Ю. Д. Соколова. Поряд з традиційними розділами механіки він почав читати також розділи з теорії стійкості, динаміки неголономних систем, механіки систем змінної структури. Вони були прогресивною новинкою в 1940-х рр. [5]. 1 серпня 1944 р. запрацював Інститут математики, Юрій Дмит-

рович поновився тут на посаді завідувача відділом механіки. Семен Зуховицький знову почав викладати в університеті й педінституті, залишаючи глибокий слід у серцях студентів. 1951 р. Семен Зуховицький захистив докторську дисертацію «Деякі питання Чебишевських наближень». За свідченням математиків, цей період був особливо плідний у його творчій долі, він надрукував низку робіт спільно з провідними математиками С. Стечкіним, Г. Ескінім, Р. Поляком та іншими.

У 1980-х рр., коли було створено Київське товариство єврейської культури та Фонд «Пам'ять Бабиного Яру», розпочався пошук людей, які, ризикуючи життям рятували євреїв в окупованому Києві. Цим людям почали присвоювати звання «Праведника Бабиного Яру», а відомості про них відправляли в Єрусалим, до Інституту героїзму та катастрофи євреїв «Яд-Вашем», де їм вручали дипломи, пам'ятні медалі та присвоювали звання «Праведників народів світу». Їхні прізвища вибито на мармурових плитах музею, на честь кожного з них висаджено дерева — Алею праведників. Серед цих імен є ім'я Ю. Д. Соколова [7]. В Україну з Ізраїлю прилетіла звістка: «Для кожного, хто попросить. Цим ми підтверджуємо, що професор Юрій Соколов та його дружина Марія з Києва (Україна) визнані у 1984 р. праведниками народів світу за їхню допомогу пану Симону Зуховицькому. За відомостями, які знаходяться у нас, родина Соколових надала притулок у своєму будинку в Києві С. Зуховицькому, який періодично спасався різними способами, а з жовтня 1941 р. по листопад 1943 р. знаходився під їхнім захистом в м. Києві. Відділ пам'яті загиблих мучеників та героїв. Єрусалим, 07.02.1993».

Зі спогадів доньки завідувача кафедри вищої математики КПІ В. А. Зморевича: «Батько розповідав нам про колишнього завідувача кафедри Ю. Д. Соколова, який залишався в окупованому Києві, <...> і врятував, ризикуючи життям, математика. І взагалі, про Ю. Соколова він відгукувався з великою повагою» [4].

В повоєнний період Ю. Д. Соколов викладав. Зазначимо, що тоді перебування в окупації керівництво СРСР розцінювало як певну зраду Батьківщині. Покарання не оминувало й Юрія Дмитровича. Його усунули від викладання в Київському університеті, де він завідував кафедрою теоретичної механіки, і не затвердили йому наукової теми, пов'язаної з задачею n тіл, через те, що з розвитком вітчизняної космонавтики на роботи з небесної механіки було накладено гриф секретності. Тому Ю. Д. Соколов змушений був перейти до задач з гідродинаміки. У цій галузі йому пощастило розв'язати низку важливих задач теорії фільтрації. Він запропонував новий наближений метод розв'язання диференціальних та інтегральних рівнянь. Сьогодні цей метод відомий як метод функціональних поправок Ю. Д. Соколова. Цій тематиці він присвятив низку наукових праць у 1955–1967 рр. та

монографію «Метод усреднения функциональных поправок» [2, с. 86]. Монографія Ю. Д. Соколова «Особые траектории системы свободных материальных точек», опублікована 1951 р., стала надбанням небесної механіки. В праці було підсумовано результати досліджень різних ситуацій, що виникають ще в його докторській дисертації [2, с. 84].

1967 р. за успіхи в розвитку радянської науки та впровадження наукових досягнень у народне господарство Юрія Дмитровича нагородили орденом Трудового Червоного Прапора [9, с. 37]. Лише в 1968 р. Ю. Д. Соколова було нагороджено урядовою медаллю «За оборону Києва», до якої його представив ректор Київського університету О. М. Русько ще в 1944 р.

Вченому завжди були притаманні найкращі риси педагога та науковця. Неможливо не відзначити його до майстерності вишукане володіння українською мовою, при цьому він вільно знав англійську, італійську, польську, білоруську, французьку та німецьку. Досконало володів також російською мовою [9, с. 6].

Лекції його завжди справляли незабутнє враження на студентів. Він мав рідкісну здатність доносити до студентів складний для сприйняття матеріал. Ось чому на лекціях Ю. Д. Соколова завжди існував зворотний зв'язок.

Ю. Д. Соколов завжди шукав, як підвищити роль математичної науки в загальному педагогічному процесі та надавав велике значення науково-методичній роботі. На засіданнях кафедр, які він очолював, систематично обговорювалися методичні доповіді з найскладніших, у педагогічному сенсі, розділів навчальної програми. В обговореннях він висловлював зауваження й поради, що істотно підвищили педагогічну майстерність викладачів.

Велику увагу Ю. Д. Соколов приділяв консультаціям викладачам, науковцям, аспірантам, інженерам і студентам. До виховання молодих педагогічних, наукових та інженерних кадрів учений ставився з винятковою самовіддачею. Під керівництвом Ю. Д. Соколова захистили дисертації С. Ф. Фещенко, Є. Ф. Савицький, Г. В. Виродов, П. О. Черьомухін, М. І. Бовда, Б. Н. Фрадлін, І. О. Григор'єва, П. П. Лавриненко, Л. М. Тариховський, Л. О. Газархі, Т. С. Шестакова, О. Є. Дольський, А. Л. Скляньський, О. І. Санін, Е. А. Чернишенко, О. Ю. Василенко, А. Ю. Лучка [9, с. 105]. Його учнями були П. Ф. Фільчиков, М. С. Курпель, С. І. Тівончук, В. М. Шевело та ін. Багато з них, у свою чергу, стали відомими вченими.

Ю. Д. Соколов завжди живо цікавився історією науки. Багато років він входив до складу редколегії «Українського математичного журналу» та чотиритомної монографії «История отечественной математики». Разом з Й. Б. Погребиським, О. М. Боголюбовим, Ю. О. Білим, Б. В. Гнеденком та іншими брав активну участь у роботі республіканського семінару при Інституті історії АН УРСР.

Його наукові роботи (104 статті та 2 монографії) стали класичними й займають чільне місце в скарбниці вітчизняної та світової науки.

Все життя Юрій Дмитрович Соколов залишався принциповою і безкомпромісною людиною, не боявся відстоювати свої погляди ні в наукових питаннях, ані в громадському житті. Вже у похилому віці Ю. Д. Соколов був одним із трьох математиків з академічними званнями, до яких належали також Ю. М. Березанський (учень С. І Зуховицького) та А. В. Скороход, які 1968 р. підписали знаменитого «листа 139-ти». Це звернення до керівництва держави стало наймасштабнішим протестним актом в СРСР 1960–1980 рр. та набуло великого розголосу в країні й за кордоном [11, с. 370–371]. Після введення радянських військ до Чехословаччини у серпні 1968 р. ЦК КПРС прийняв закриті рішення посилити ідеолого-пропагандистську діяльність та боротьбу проти дисидентського руху, почалися політичні арешти й в Україні. Суди в Києві, Львові, Івано-Франківську, на яких грубо порушувалися процесуальні норми, викликали обурення суспільства. Тож лист призначався для Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, голови РМ СРСР А. Косигіна і голови Президії ВР СРСР М. Підгорного та вимагав припинити протизаконні політичні процеси. Його метою було привернути увагу громадськості країни та світу до нових післясталінських репресій. Авторами листа були І. Світличний й І. Дзюба, вони збирали підписи серед творчої інтелігенції, а фізики Ю. Цехмістренко та І. Заславська — серед наукової та технічної. Особливо знаковим стало те, що Ю. М. Березанський був учнем С. І. Зуховицького, а серед 8-ми науковців з академічними званнями — підписантів листа є й і'мя онука засновника київської математичної школи, завідувача кафедри вищої математики КПІ та інших київських вузів Б. Я. Букреєва — К. Б. Толпиго. Зазначимо, що крім авторів лист підписали 14 членів Спілки письменників України, 17 літераторів і журналістів, 11 артистів, композиторів та кінорежисерів, 6 художників та скульпторів, 43 вчених та інженерів, 3 лікарі, 6 студентів, 2 педагоги, 1 історик, 1 філософ, 31 робітник. Більшість з них — люди авторитетні, з відомими іменами. Підпис під колективним листом у радянській дійсності був виявом громадянської мужності, бо за нього доводилось жорстоко розплачуватися. Коли листа передали адресатам, почалися адміністративні репресії проти підписантів. Уже на початку 1972 р. декого з них заарештували й засудили за «антирадянську агітацію і пропаганду», інших звільнили з роботи, взяли під постійний нагляд КДБ.

Але Ю. Д. Соколова ця доля вже не торкнулася. 2 лютого 1971 р. після тяжкої хвороби та кількох операцій він відійшов у вічність з чесним та шанованим ім'ям. Поховано вченого на Байковому кладовищі в Києві.

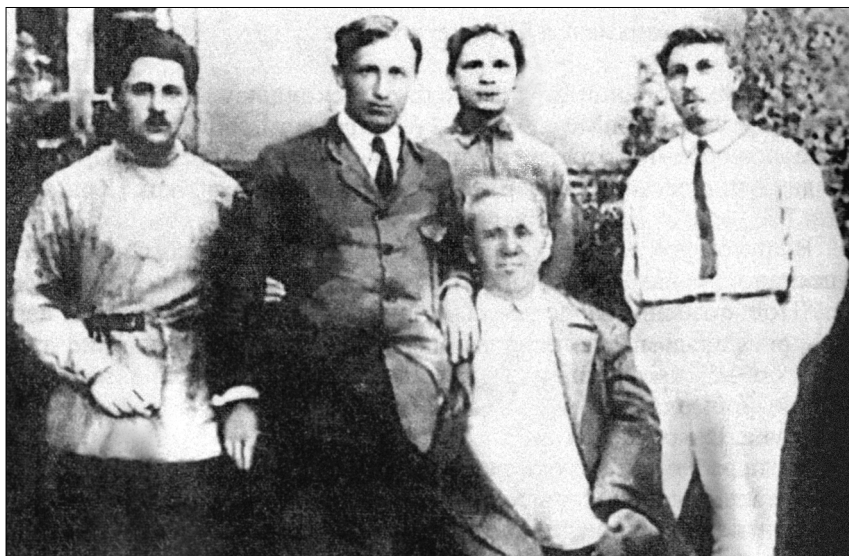
Впродовж усього життя Ю. Д. Соколов вважав, що вчені мають розробляти великі загальнотеоретичні наукові проблеми, безпосередньо спрямовані на підвищення технічного прогресу людства [15, с. 15]. Такі ж високі вимоги він ставив до себе як до Людини та громадянина своєї держави. Дуже почесно й те, що він зміг прожити яскраве, складне та насичене життя, не зраджуючи своїм принципам.

Ю. Д. Соколов був знавцем літератури, особливо поезії, мав феноменальну пам'ять, любив цитувати улюблені рядки. Все життя він захоплювався поезією Омара Хаяма [14, с. 90]. В ній він вбачав втілення життєвої мудрості та знаходив розраду душевним переживанням.

Його видатні наукові досягнення в поєднанні з високими людськими якостями — людяністю, мужністю, порядністю, принциповістю, вираженістю мали значний вплив на математичну науку та на розвиток демократії в нашій державі. Його постать в історії — це взірць професіоналізму, патріотизму та сили духу для наступних поколінь.

Ю. Д. Соколов був і залишається праведником у широкому сенсі слова. Діяти по совісті, не бути байдужим, не ганьбити свого імені людини та громадянина, постійно самовдосконалюватися — головні життєві кредо вченого. Цим він здобув собі світове визнання та славу.

Приємно зазначити, що Київському політехнічному інституту є чим пишатись у всі часи його існування!

Д. О. Граве (сидить) з учнями (зліва — на право):
В. Є. Дяченко, М. Г. Чеботарьов, Ю. Д. Соколов, М. П. Кравчук.

1. Вірченко Н. Велет української математики / Вірченко Н. А. — К. : Задруга, 2007. — С. 22.
2. Горбачук М. Л. Юрий Дмитриевич Соколов— видатний учений і громадянин (до сторіччя річчя від дня народження) / М. Л. Горбачук // У світі математики [гол. ред. М. Й. Ядренко]. — 1996. — Т. 2. — Вип. 4. — С. 86.
3. Демаховська Р. Й. Про М. Ф. Кравчука : спогади, записки. — Архів Забари О. В. (м. Київ).
4. Зморочив В. А. Про Ю. Д. Соколова: спогади, записки. — Архів Забари О. В. (м. Київ).
5. Історія кафедри теоретичної та прикладної механіки механіко-математичного факультету КНУТШ / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mmechmat.univ.kiev.ua.
6. Київське математичне товариство: Бюлетень. — К. : Видання президії Київсько-го математичного товариства, 1930.
7. Книга памяти. Бабий Яр (Составитель — И. М. Левитас) — Еврейский совет Украины — К. — 1999 — 300 с.
8. Кравчук М. П. Другий Всесоюзний математичний з'їзд / Кравчук М. П. // Вісті УАН. — 1935. — №1. — С. 195–199.
9. Науковий архів Президії НАН України. — Ф. 251. — Особова справа Соколова Юрія Дмитровича.
10. Протокол засідання комісії от 15 апреля 1929 г. — Архив Ю. Д. Соколова. Протокол підписан председателем засідання академиком Д. А. Граве и секретарем П. М. Лозиевым.
11. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / Передм. О. Зінкевича, О. Обертаса — К. : Смолоскип, 2010. — С. 370–371.
12. Становлення Інституту математики (1934–1944 рр.). Інституту математики НАН України : історія інституту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.imath.kiev.ua/institute/index.php?page=1&lang=ua>
13. Фільчакова В. П. До 110-річчя з дня народження професора Юрія Дмитровича Соколова / Фільчакова В. П. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mathsociety.kiev.ua/Sokolov2006.htm>
14. Фільчакова В. П. Спогади про вчителя. / В. П. Фільчакова. // У світі математики [гол. ред. М. Й. Ядренко]. — 1996. — Т. 2. — Вип. 4.
15. Фрадлин Б. Н. Юрий Дмитриевич Соколов / Б. Н. Фрадлин [отв. ред. Т. В. Путья] — М. : Наука, 1984.
16. Штинько В. Формула долі Семена Зуховицького / В. Штинько // Незалежна громадсько-політична газета Волинь — 2008. — № 803 : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.volyn.com.ua/?rub=5&article=0&arch=803>
17. Яремчук Ф. П. Спогади про Олександра Степановича Смогоржевського / Ф. П. Яремчук, Т. М. Бартновська, В. Г. Лозовик // У світі математики [гол. ред. М. П. Ядренко]. — 1997. — Т. 3. — Вип. 3. — С. 88.